

ИРАН-ИРАК СОҒЫСЫ: СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ

Құлдырақ Расул Сержанұлы
kuldyrkrasul@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰҰ Халықаралық қатынастар факультетінің
Халықаралық қатынастар кафедрасының 3 курс студенті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Джумадилова Г.М.

Кіріспе: Талдау барысында Иран мен Ирак-тың 1980-1988 жылдар аралығындағы соғыс жағдайын қарастыратын боламыз. Бұның негізі бұдан алдыңғы уақытта қаланғанын толығырақ зерттейміз. Бұл соғыстың шығу себептері мен сол қақтығысқа дүниежүзі елдері мен ұйымдарының араласуын және әр елдің мақсаттары мен мүдделеріне назар аударатын боламыз.

Тарихи дискурс. ИИР-ның аймақтық саясатындағы негізгі бағыттарының бірі — Ирак. Ирак — Иранның батысындағы көршісі. Оның халқының 60 пайызын шииттер құрайды. Ирак территориясында шииттер үшін қасиетті болып саналатын Неджеф, Кербала қалалары орналасқан. Неджеф қаласында шииттердің бірінші имамы Әлидің, ал Кербалада үшінші имам Хусейннің қабірі орналасқан. Күрдтер мәселесі де екі мемлекет үшін ортақ болып табылады. Иракта шамамен 4 млн, ал Иранда 5,5 млн. күрд халқы бар. Иранның оңтүстігіндегі Хузестан провинциясын негізінен арабтар мекендейді, ал Иракта шыққан тегі ирандық бірнеше мыңдаған адам тұрады. 1980-88 жж. болған Иран–Ирак соғысы – XX ғ. II жартысында болған үлкен адам шығынына әкелген соғыстардың бірі. Соғыс Иракта С. Хусейннің жеке билігінің күшеюімен сәйкес келді. Ал Иранда әлі толық қалыптасып үлгермеген ислам режимі өзінің билігінің басында-ақ осындай ұзаққа созылған қантөгіс соғысты жүргізді. Бұл соғыста негізгі ауыртпашылықты, әрине, екі мемлекеттің халқы көтерді. Иран 1978-79 жж. ислам революциясының жеңісі нәтижесінде монархиялық билікті құлатып, толық тәуелсіздік жолын таңдап алады. Ал Ирак 1958 ж. монархияны құлатып, тәуелсіз даму жолына түскен еді. Екі мемлекет те қосылмаушылық қозғалысының мүшесі болатын.

Бірақ тәуелсіздік жолын таңдап алған екі мемлекеттің жақындасуынан гөрі, олардың арасында қайшылықтар өрши түсті. Ислам революциясының жеңісінен кейін Иранның сыртқы саясатында болған өзгерістер оның Иракпен байланыстарына әсерін тигізді. Осы кезеңнен бастап Иранның Иракпен байланыстарында шииттік фактор негізгі орынды иеленеді. Иранның «ислам революциясын экспорттау» бағыты Иракты одан алыстата түскен еді. Иран-Ирак соғысы аймақтағы саяси жағдайға да өзінің әсерін тигізді және «қырғи-қабақ соғыс» кезеңінде болғандықтан екі держава да осы соғысқа байланысты өздерінің саясаттарын ұстанды. Кеңес Одағы және Батыс елдері де ресми түрде бұл соғыста бейтараптық бағытты ұстанды. Бірақ екі жақтың да Иракты үнсіз қолдауы олардың С. Хусейнді ислам революциясын тежегіш құрал ретінде пайдаланғысы келгенін көрсетеді. Тәуелсіздік бағытты ұстанған екі мемлекеттің империализмге қарсы күресте бірігуі АҚШ мүддесіне сай келмеді. Бұл аймақтағы Америкаға қарсы күрестің өршуіне әкелетін еді. Ислам революциясынан кейін Иран-Ирак қайшылықтарының күшейе түсуі АҚШ мүдделеріне сәйкес келді, соғыстың басталуына да ол өзінің ықпалын тигізді.

Иран-Ирак соғысының басты себептері:

1. **Саяси:** Территориялық келіспеушіліктер, Иран мен Ирак арасындағы әскери-саяси бәсекелестік, Парсы шығанағы аймағы мен ислам елдерінің арасында жетекшілікке ие болу мақсатындағы күрес.

2. **Экономикалық:** Саддам Хусейннің жеке кеудемсоқтығы. Хусейн араб әлемінің жетекшісі болуға, Парсы шығанағындағы бәсекелесін әлсіретуге, Батыстың көмегінен айырылып қалған Иранның уақытша әлсіреуін пайдалануға тырысты. Батыс, ең алдымен, американдық арнайы қызметтердің арандатушылық әрекеттері. Олар арнайы жинақталынған жалған мәліметтер арқылы Саддам Хусейнді Иранға тікелей соғыс ашуға итермеледі.

3. Әскери: Иран мен Ирактың бір-бірінің үкіметке қарсы күштерін қолдауы: Ирак Хузестандағы сепаратизмды, ал Иран Ирак аумағында әрекет еткен күрд жауынгерлерін қолдады. Иранның тікелей көмегімен Иракта «Ислам Революциясының Жоғары Кеңесі» құрылды, ал Ирак Хомейниге қарсы «Иран халқының моджахедтер Ұйымын» қаржыландырып әрі қаруландырып отырды.

4. Мәдени: Хомейни бастаған мұсылман шейіт діни қызметкерлерінің ислам революциясын басқа аймақтарға тарату саясаты және Тегеранның Ирактағы басқарушы баасистік режимді құлатуға тырысуы.

Тигр және Евфрат өзендерінің қосылуы арқылы пайда болған Шатт-эль-Араб өзенінің жағасы мұнайға бай болып келеді. Бұл өзеннің Парсы шығанағына құятын 82 км-лік бөлігі шекаралық аймақ болып табылады. Шатт-эль-Арабтың шығыс жағалауы Иранға, ал батысы Иракқа тиесілі. XX ғасыр бойы Ирак шығыс жағалауды иеленуге ұмтылды. Бұл жерде екі ірі Абадан және Хорремшехр порттары орналасқан. Иран шекараны тальвег қағидасы бойынша белгілеуге тырысты. Бұл қағида бойынша, шекара өзеннің орта ағысымен өтуі тиіс. 1937ж. шекараны сол (ирандық) жағалау бойынша өткізуді қарастырған келісімшартқа қол қойылды. Бұл ретте кеме қатынасы мен өзенді экономикалық тұрғыдан пайдалану, негізінен, Ирак үкіметінің қолында қалды. 41 1969ж. 19 сәуірде Иран Ирактағы ішкі саяси тұрақсыздықты пайдалана отырып, келісімшарттан біржақты тәртіппен шығып кетті. 1975ж. 6 наурызда Алжирдегі Мұнай экспорттаушы елдер Ұйымының конференциясында Иранның шахы Мұхаммед Реза Пехлеви мен Ирактың вице-президенті Саддам Хусейн Шатт-эль-Араб өзеніндегі шекара туралы келісімшартқа қол қойды. Бұл келісімшартқа сәйкес, шекара өзеннің орта ағысымен өтетін болды. Бұл кезде 1937ж. келісімшарт түпкілікті күшін жойды. 1980ж. 17 қаркүйекте Саддам Хусейн ресми түрде 1975ж. Алжир келісімшартын бұзып, Шатт-эль-Араб өзенінің шығыс жағалауын Ирактың территориясы деп жариялады. 33

Шатт-эль-Араб өзені мен оған іргелес аймақтар екі ел үшін де, әсіресе, Ирак үшін үлкен әскери және экономикалық маңызға ие болып табылады. Оның маңызды Басра порты өзеннің Парсы шығанағына құятын жерінен 90 км-де орналасқан. Негізгі мұнай құятын Фао порты өзеннің сағасында орналасқан. Негізгі мұнай құбырлары порттар салуға жарамсыз өзеннің жағалауына қатарлас өтеді. Бұл жерде елдің жалғыз Умм-Каср порты орналасқан.

Шатт-эль-Араб өзенінің Иран жағында елдің оңтүстігіндегі ірі сауда порты және темір жол желісі Хорремшехр орналасқан. Бұл жерде мұнай өңдеу орталығы Абадан мен әскери-теңіз базасы Хосравабад орын тепкен. Хорремшехр портында жүктерді Парсы шығанағы арқылы темір жолға тасымалдау елдің оңтүстігіндегі басқа порттарды пайдалануға қарағанда тиімдірек болып есептеледі. Алайда, бұл өзен бөлігі Иракқа тиесілі болғандықтан, Иран бұл «тиімді» жол жүру бағытын пайдалана алмайды.

Мемлекеттердің позициялары мен қызығушылықтары:

Иран

- бірқатар территориялық аймақтарды өзінің меншігіне өткізу
- Ирактың арабтармен және Шат-аль-Араб өзенінің шығыс жағалауымен Иракқа мұнайға бай Хузестан провинциясын (Арабистан) тартып алуды қалауы
- 1969 жылы сәуірде Иран шахы Мұхаммед Реза Пехлеви 1937 жылғы келісімді біржақты бұзды, ал Шат-аль-Араб өзенін бақылау Иранға өтті
- 1971 жылы Иран Ормуз бұғазындағы үш аралды басып алды, олар Ирак та мәлімдеді.
- Иран өз кезегінде Ирак Күрдістанындағы содырларға қолдау көрсетуді тоқтатты. Келісімді Ирак жағы масқара деп қабылдады, бірақ одан басқа жол таппады.

Ирак

- Ирактағы сияқты халықтың көп бөлігі шииттер болатын Иракқа экспорттан қорқып, Ирак президенті Саддам Хусейн соғысқа дайындықты бастады.
- Ирак үшін Шат-аль-Араб өзенін иелену өте маңызды болды

- мұнай өнімдері ағынының көбеюіне мүмкіндік бермеді
- Бағдадқа қарсы әскери операция бастаған күрдтер мен Иран саяси тұрақсыздықты пайдаланды.
- Әлсіреген Ирак, ресми наразылық білдіруден басқа, жауап ретінде Хузестандағы араб сепаратистерін қолдай бастады және Иран азаматтарын шығарып жіберді.

Аналитикалық бөлім. Анализ барысында мемлекеттердің арасындағы конфликтінің шешуіндегі қатынастар мен әрекеттер осы критерийлер бойынша бөлінді:

1. келісімдер және одақтас негізіндегі әрекеттесулер;
2. Иран мен Ирактың соғыс алдындағы қимылдары
3. Шекарадағы жауынгерлік қақтығыстар
4. қару-жарақпен көмек көрсету;
5. қайшылықтар;
6. жанама қайшылықтар;
7. өз мүддесіне сәйкес әрекеттесу;
8. халықаралық құқық бойынша жақтасу.

Келісімдер және одақтас негізіндегі әрекеттесулер;

1979 жылы ақпанда Аятолла Хомейни бастаған ислам революциясы кезінде шах режимі құлатылды. Елді хаос басып, жаппай қуғын-сүргін басталды, оны Багдад Иран армиясының әлсіреуінің белгісі ретінде қанағаттанушылықпен қабылдады. Иранның бірқатар оппозициялық топтары Ирактан көмек сұрады, бірақ олар тек қолдауға кепілдік алды. Ирак күрдтер мен араб сепаратистеріне үлес қосуды жөн көрді. 1979 жылы 16 шілдеде Саддам Хусейн Ахмед Хасан әл-Бақр отставкаға кеткеннен кейін Ирактың президенті болды. Хомейни билікке келгеннен кейін Парсы шығанағының басқа елдеріне «төңкерісті экспорттауды» бастады: Тегеранның қолдауымен Иракта (Ислам революциясының жоғарғы кеңесі), Бахрейнде, Кувейтте және Сауд Арабиясында бүлікшілер топтары құрылды, Иран территориясынан осы елдерге араб тілінде үгіт-насихат радио жүргізілді. тіл . 1980 жылы 8 ақпанда Саддам өзінің үндеуінде араб әлемін Иракқа «Иранның арандатушылықтарын барлық мүмкін тәсілдермен тойтаруға» көмек көрсетуге шақырды. 1980 жылы 15 наурызда Хомейни Ирак халқын революцияға «ашы аяғына дейін» шақырды.

1980 жылы 1 сәуірде Багдад университетінде сөйлеген сөзінде Саддам Хусейннің ең жақын серіктерінің бірі Тарик Азизге әрекет жасалды: граната жиналғандардан мінберге лақтырылды. Азиз аздап жарақат алды, бірақ қастандық нәтижесінде студенттер қайтыс болды. Өлтіруге әрекет жасады деген күдікпен билік ресми Бағдат Иранның арнайы қызметінде жұмыс істеді деп айыптаған шиит белсендісін тұтқындады. Террорлық акт құрбандарын жерлеу кезінде иран диаспорасының мектеп ғимаратынан көпшілікке бомба лақтырылды, нәтижесінде тағы бірнеше адам қаза тапты. Ирак бұл оқиға үшін тағы да Иранды кінәлады, бірақ ирандықтар бұл шабуылға қатысы жоқ екенін мәлімдеді. Елдер арасындағы қатынастар күрт нашарлай бастады: Тегеран мен Багдад бір-біріне қоқан-лоққы жасады, Ирактан шамамен 40 000 этникалық парсылар шығарылды, Ирак БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінен Иранның Ормуз бұғазындағы аралдарды аннексиялап алуын айыптауды талап етті. Шекарада қақтығыстар болды. 1980 жылы 27 сәуірде Тегеран радиосы Саддам Хусейнді өлтіру туралы хабар таратқанға жетті. 30 сәуірде Лондонда Арабстанды босату үшін демократиялық революциялық майданның содырлары Иран елшілігін басып алды. Ирак билігінің мәліметтері бойынша 1980 жылы ақпан-шілде айларында Иран Ирак шекарасын 224 рет бұзған.

Иран Ирактың Күрдістандағы көтеріліс жетекшілері Масуд Барзани мен оның ағасы Идриске баспана берді. Бұған жауап ретінде Саддам ағайынды Барзанидің саяси жауы Джалал Талабанимен келісім жасасты, оған сәйкес Күрд автономиясының кепілдігі үшін Барзаниға қарсы қарулы күрес жүргізуге уәде берді. Осы уақытта, 9 шілдеден 10 шілдеге қараған түні

Тегеранда қуғын-сүргінге ұшыраған шах генерал Овейси және экс-премьер-министр Шапур Бахтияр бастаған әскери төңкеріс әрекеті Францияда қуғын-сүргіннің алдын алды. Ирактың қастандыққа қатысқаны туралы ешқандай дәлел болған жоқ, бірақ Багдад оның бар екендігі туралы білген. Оның үстіне, төңкеріс болған түні Ирактың әскери-әуе күштерінің ұшақтары Иран территориясындағы радиолокациялық станцияны бомбалауға тырысты. Ирандағы төңкеріске қатысты деген күдікпен 600 офицер қамауға алынды, олардың көпшілігі кейінірек өлім жазасына кесілді. Иранның Әскери-әуе күштері тазартудан ерекше зардап шекті және бұл батыстың эмбаргосынан туындаған қосалқы бөлшектердің жетіспеушілігінен және білікті кадрлардың жетіспеушілігінен онсыз да аянышты жағдайда болды.

Иран мен Ирактың соғыс алдындағы қимылдары

Ирак. Ирак президенті Саддам Хусейн.

Иран оппозициясының маңызды базасы жоқ екенін және Хомейниді құлатуға қабілеті жоқ екенін, Иранға шетелдік интервенция көрінбейтінін түсініп, ислам революциясының Иракқа экспортталуынан қорқады және Иранның Шат-аль-Араб өзені мен мұнайға бай шекара аймақтарын да жұлып алғысы келеді. Ирактық Саддам Хусейн соғысқа дайындала бастады. Бұл шешімді қабылдауда Иран армиясының әлсіреуі туралы ақпарат рөл атқарды. Иранмен соғыс Саддамға «жеңісті аз» болып көрінді. Сонымен қатар, 1981 жылы пайдалануға енгізілуі жоспарланған Осирак атом реакторы Ирак аумағында Франциямен келісімшарт бойынша салынып жатқан болатын және оған Ирак басшылығы белгілі үміт артқан болатын. Бағдат араб әлемінің де, Иран төңкерісін аймаққа экспорттауға мүдделі емес Батыс елдерінің де қолдауын күтті және соғыстан кейін Таяу Шығыста жетекші орын алады деп үміттенді. Белгілі бір қорқыныш КСРО-ның шабуылға ықтимал реакциясынан туындады, бірақ Саддам Хусейн Кеңес Одағы Ирактың алдында маңызды аймақтық одақтасты жоғалтпайды деп сенді.

1980 жылы шілдеде армия басшылығымен кездесуде Саддам оған соғысқа дайындалуға бір ай уақыт берді. Бұл шешімді генералдар күмәнмен қабылдады, бірақ олардың ешқайсысы наразылықтарын ашық білдірмеді. Ирак әскері соғысқа дайын емес еді: Иранға басып кіру сияқты ауқымды операцияны жүзеге асыру үшін тәжірибе де, жауынгерлік рух та болған жоқ, материалдық-техникалық қолдау да дұрыс жолға қойылмаған. Қайта қарулануға қарамастан, Иранның технологиялық артта қалушылық болды. 16 тамызда кезекті отырыста Саддам мынаны атап өтті: соғыс жылдам әрі шектеулі болуы керек және бүкіл Иранды жаулап алу емес, Хомейни режимін ирандықтар құлату үшін әлсірету керек. Шапқыншылықтың күні белгіленбеді, сондықтан Багдад жағдайға сәйкес әрекет етуге шешім қабылдады. Шапқыншылықтың басты мақсаты - тегіс ландшафтқа ие болған Хузестан провинциясы және дамыған жолдар желісі, сондай-ақ маңызды мұнай қоры. Сонымен қатар, Ирак қолбасшылығы жергілікті араб тұрғындарынан мейірімді қатынас күтті.

Иран. Төңкерістен кейін Иран Хузестан мен Иран Күрдістанындағы сепаратистік қозғалыстармен бетпе-бет келді, бұл күрес үшін Иран президенті Аболхасан Банисадр жалпы әскери қызметті қалпына келтіріп, 3 дивизия мен 1 бригаданы Иракпен шекараға ауыстырды. Жалпы Иран басшылығы Иракпен соғыс қаупін сезінбеді және оның алдын алуға тырыспады. Аятолла Хомейни егер соғыс басталса, Ирак шииттері Саддам Хусейнді құлатады деп сенді. Оның үстіне, кез-келген соғысқа дайындық күрделі экономикалық жағдаймен қиындады және Банисадр тиесілі ислам дінбасылары мен зайырлы топтар арасындағы Тегерандағы билік үшін күрес.

Шекарадағы жауынгерлік қақтығыстар. 1980 жылы 26 тамызда Ирактың Ханакин қаласы маңындағы шекара заставасы аймағында қақтығыстар басталды. Екі тарап та жеңіл атқыштар мен ауыр қаруды қолданды, ал әскерлер шекараға тартылды. 4 қыркүйекте ирандық артиллерия Ханакинге және Ирактың тағы бір қаласы Мандалиге оқ атты. Саддам Хусейн Тегеранды қақтығысты арандатты деп айыптады. Осыдан кейін Ирак әскерлері Иранның 324 шаршы шақырымдық даулы аумағында шайқасты. 1980 жылы 7 қыркүйекте Ирактың екі тікұшағы Иранның әуе кеңістігін бұзып, оларды F-14 Tomcat жойғыш ұшағы ұстап алды, біреуі атып түсірілді. Бірнеше әуе шайқасы болды: атап айтқанда, 10 қыркүйекте ирактық

МиГ-23 майданға инспекциямен келген Иран президенті Банисадр мінген тікұшаққа шабуыл жасады. Банисадр зардап шеккен жоқ.

16 қыркүйекте Саддам Хусейн командалық құрамды жинап, соғыс жақын күндері басталады деп мәлімдеді. Бұл шешімді кездесуде Ирак барлау қызметінің бастығы, Саддамның немере ағасы және оның жақын шеңберінің мүшесі Али Хасан әл-Мәжид сынға алды, ол Ирактың соғысқа дайын емес екенін көрсетті [49], бірақ оның ұстанымы жиналғандардан қолдау таппады. 1980 жылы 17 қыркүйекте Саддам Хусейн Ирактың 1975 жылғы Алжир келісімінен шыққанын мәлімдеп, Шат-аль-Араб өзенінің Ирак территориясына иелік ететіндігін алға тартты және Ираннан жеңілдіктер беру үмітімен Тегеранды келіссөздер үстеліне отыруға шақырды. 18 қыркүйекте Иран Бағдаттың бастамасын қабылдамады, одан кейін шекарада одан әрі шайқастар болды. Сол күні Ирактың шабуыл жоспарлары толығымен дайын болды.

20 қыркүйекте Иран Қауіпсіздік Кеңесі Тегеранда жиналды, онда генералдар Иранның соғысқа дайын еместігі туралы алаңдаушылықтарын білдірді. Осыған қарамастан, премьер-министр және президент Банисадрдың саяси қарсыласы Мұхаммед Әли Раджаи Банисадрдың позициясын әлсірету үшін соғыс мүмкіндігін жоққа шығарды. Алты сағаттық жиналыстың соңында қабылданған жалғыз шешім - бұл жұмылдырудың басталуы.

Қорытынды. Иран-Ирак соғысы - қырғи қабақ соғыстағы ең соңғы қақтығыс және XX ғасырдағы ең ұзақ қарулы қақтығыстардың бірі болды, сондай-ақ ғасырдың соңғы «жалпы соғысы». Соғыс барысында ақылдылық, әскери жаттығулар мен сарбаздардың моральдық жағдайы, әскерлердің басқару құрылымы маңызды рөл атқарды. Ландшафт, инженерлік бөліктер мен логистиканың рөлі үлкен болды. Иран-Ирак соғысы кезінде химиялық және ракеталық қарулар кеңінен қолданылды.

Әуе шайқастары кезінде «электронды соғыс» технологиялары сынақтан өтіп, әуеге жанармай құю кеңінен қолданылды. Жау аэродромдарын бомбалаудың маңыздылығы тағы бір рет дәлелденді - ирандық авиацияның 60 пайызын жердегі ирактықтар жойып жіберді. Халықтың жаңсақ пікірлеріне қарамастан, ит төбелестері бүкіл қақтығыста болды, дегенмен Иранда қосалқы бөлшектердің жетіспеуінен соғыс өрбіген сайын қарқындылығы төмендеді. Теңіздегі науқан аясында Ехосет және Нагрооп зымырандары жақсы нәтиже көрсетті, ал қытайлық НУ-2 ұшағы нашар болды. Иран Парсы шығанағы суларын өндіруді белсенді қолданды. Иран-Ирак соғысы кезінде алынған ұрыс тәжірибесі қару-жарақ технологиясының дамуына ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Иран-Ирак Соғысы, 1980-1988 Жж <https://kk.eszterozsvald.com/644-the-iran-iraq-war-1980-1988.html>
- 2.Иран-Ирак Соғысы <https://kk.ecotaf.net/5895-iran-iraq-war.html>
- 3.ИРАН-ИРАК СОҒЫСЫ: СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ <http://www.iref.kz/iran-irak-so-yisyi-sebepteri-men-saldaryi/>
- 4.Соғыс себептері <https://vikiidalka.ru/1-82372.html>